

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

DR. C. G. N. DE VOOYS: *Middelnederlandsche Legenden en Exempelen*. Bijdrage tot de Kennis van de prozalitteratuur en het volksgeloof der middeleeuwen. Hága, Martinus Nijhoff. 1900, XII, 362. l.

DR. W. A. VAN DER VET: *Het Biënboec van Thomas van Cantimpré en zijn Exempelen*. Hága, M. Nijhoff. 1902. XII, 454 l.

DR. ALOYS MEISTER: *Die Fragmente der Libri VIII Miraculorum des Caesarius von Heisterbach*. Herausgegeben von -. Rom, 1901. (Römische Quartalschrift für christl. Alterthumskunde und für Kirchengeschichte XIII. Supplementheft.) In Commission der Hreder'schen Verlagsbuchh. zu Freiburg i. Br. XLIII, 221 l.

A középkori erkölcsstanító példatárak felé újabban több oldalról irányult s megélenkült figyelemnek a tanujele mind a három czímbe idézett könyv. Az első ugyan már nem tartozik a legfrisebb ujdonságok közé, de a másodikkal és harmadikkal való tárgyi rokonsága révén talán nem csak menthető, hanem mentségre is alig szorúl, hogy velük együtt ismertetjük. *Heisterbachi Caesarius* és *Cantimpréi Tamás*, amaz a XIII. század elején, emez a második felében, az erkölcsstani példatárak egyik fájában, a rendszeres keretbe fűzött példák gyűjteményeinek terén, valósággal úttörők s a későbbi hasonló művek számára mintákul és híven kizsákmányolt forrásokul szolgáltak. Ép ezért DE VOOYS első helyen említett könyve is behatóan foglalkozik velük, bár czíméhez és tartalmához képest az irodalom ezen ágának egész területét felöleli, első sorban természetesen a hollandi nyelvre is átültetett példatárak szempontjából. Minthogy mind a *Dialogus miraculorum*, mind a *Bonum universale de apibus* (vagy rövidesen csak *Apiarius*) két-két középkori németalföldi fordításban is megvan, az említett szempont is a szerző kitzzte feladat körébe utalta e két nevezetes munkát.

VAN DER VET könyve De Vooy's munkájának a hatása alatt készült s ugyanazon kategóriákba osztja Tamás példáit, mint a minőkben elődje a középkori épületes irodalom e nemű termékeit általában tárgyalta. E felosztás ellen nem is tehető kifogás, minthogy eléggé áttekintően csoportosítja a példákat és egészben véve helyes szempontokat érvényesít közös vonásaik és hitéleti, valamint hitágazattani vonatkozásaik, vagy egyetemes műveltségtörténeti tanulságaik kiemelésében. A közös fejezetek

a két munkában: Mária, Jézus, az ördög, a zsidók, az oltáriszentség, a bűnbánat és gyónás, a négy »utolsó dolog« (halál, ítélet, pokol, mennyország) a példákban; továbbá a tulajdonképeni erkölcsstanító példák, a minőkön mind a két szerző olyanokat ért, a melyek nem szorosan a hitéleti, hanem általánosabb értelemben vett erkölcsi tanulságokat foglalnak magukban, vagy nem a vallási, hanem a világi irodalom, részben a klasszikus ó-kor irodalmának mezejéről kerültek. DE VOOYS ezek mellett könyvének czéljához és szélesebb kört felölelő tárgyához képest még az említett fejezetek előtt rövid bevezetésben szól a példákról általában; ismerteti az okokat, a melyek miatt a középkori irodalom e nevezetes ága a legújabb időkig csekélyebb figyelemben részesült, s a mit itt a németalföldi irodalom történetének sajátos viszonyaiból kiindulva mond, az nagyjában más irodalmak terén is megállhat. Ugyanitt emeli ki a példák irodalmi becstét s ennél sokkal nagyobb műveltségtörténeti fontosságát; de nem domborítja ki eléggé e mellett azt a nevezetes összehasonlító irodalomtörténeti momentumot, a mely ez elbeszéléseknek általános tárgytörténeti jelentőségében áll. Erre a példák legnevezetesebb és legbővebb, egyúttal legáltalánosabb elterjedésű forrásait ismerteti, melyek: a *Vitae Patrum*, Nagy Szt. Gergely *Dialogus*-a, Jacobus a Voragine *Legenda aurea*-ja s a czímbe említett két nagy példatár, a melyek egyikével ép a Van Der Vet könyve behatóan foglalkozik. A harmadik fejezet a példák eleinte gyérebb, majd mindinkább terjedő használatának okait vizsgálja, helyesen mutatván rá e tekintetben a hitszónoklat azon népszerűbb irányának fejlődésére, mely a XII. és a XIII. század mesgyéjén kezdődik, Franciaországban *Jacques de Vitry* († 1240) felléptével, egybeült pedig Ferencz- és Domonkos-rend megalapításával függ szorosan össze. Azonban nem emeli ki a szerző eléggé azt a nevezetes szerepet, melyet a prédikáció és egyáltalán a lelkipásztorkodás ezen behatóbb, meggyőzőbb és bensőbb hévvel való gyakorlatának inaugurálásában az egyházon kívül álló tényezők, első sorban a dél-franciaországi és északolaszországi eretnek felekezetek játszottak, köztük főkép a katarok és Valdo Péter hívei. A Boldogságos Szűznek a példákban való nagy szerepét De Vooy is igen szépen vezeti be egy általánosabb fejezetrészszel, a mely az Isten anyjának a középkor második felében oly hatalmasan emelkedő kultuszát s ennek a növekvő tiszteletnek okait vázolja. Külön fejezetben szól még az allegorikai elemnek a példákban való szerepéről és a mystikus szemlélődő iránynak a példákra való befolyásáról, a mely alig mondható valami nagynak és csak egyes, a visionarius irodalom körébe tartozó jelenségek részéről mutatható ki elvéte.

Záró fejezetében a szerző még egészen röviden megemlékezik a példák további életéről, s végül irodalmuknak a XVIII. századtól kezdve bekövetkezett gyors hanyatlásáról, a melyet már s XVII-nek folyamán előkészített az e téren mutatkozó száraz lajstromozó munka és lélek nélküli mechanizálás. Ujat különben e téren már a XVI. század is alig termelt, sőt már a XV. is inkább csak a régibb anyagkészleten élősködött, alig gyarapítván azt valami újabb becses adalékkal; de legalább annyiban mégis hozzájárult a példák népszerűsítéséhez és elterjesztéséhez, hogy hovatovább mind kényelmesebb berendezésű compendiumokba foglalta, majd pedig a könyvnyomtatás feltalálása óta ennek eszközével is könnyebben hozzáférhetőkké tette a prédikációk e kedvelt töltelékeit. A XV. század első felében szerkesztette Herolt János baseli dömés, a ki *Discipulus* néven vált ismeretesebbé, a *Promptuarium exemplorum*-ot és a Boldogságos Szűz 100 csodáját felsoroló kisebb függelékét vasárnapi és ünnepi beszédeinek a végén. (A szerzőnek itt jó alkalmá lett volna a *Discipulus* példatárának a sokkal régibb *Alphabetum narrationum*-tól való szoros függése kimutatására, de az utóbbit, úgy látszik, nem is ismeri.) Ugyane század közepe táján, vagy kevéssel utóbb keletkezett az összes előző gyűjtemények alapján álló nagy példa-encyklopaedia, a vaskos *Speculum exemplorum*, melyből Pelbártunk és tanítványa, Laskai Ozsvát is bőven szemelgetett, míg a *Discipulus* műve egy egész kis codexünknek, a *Példák könyvének*, volt majdnem a kizárólagos forrása.

Már ennyiből is látjuk, hogy számos érintkezést, kapcsolatot találhatni saját középkori irodalmunk és azon tárgyak között, melyekről a két németalföldi író munkája szól. Ép azért nem győzzük eléggé mindazok figyelmébe ajánlani, a kik az összehasonlító irodalomtörténet ezen, még sok hálás feladattal kecsegtető ágában dolgozni kívánnak, az efféle úttörő munkákat; annyival is inkább, mivel kivált az e téren még csak kezdőknek jó módszeres útbaigazítással is szolgálhatnak a hasonló feladatok hazai területen való megoldására. Nagyjában ugyanis a mi szegényebb középkori irodalmunkban is olyanok voltak a népies hitszónoklat fejlődésének feltételei és ezekben kiszabott ösvényei, mint egyebütt; s ezen feltételek sorában nálunk is kiváló szerep jutott a Domonkos- és Ferencz-rend buzgólkodásának, a mely a nép vallási szükségleteinek kielégítésére mindenütt ugyanazon utakat követte s így hazánkban is vajmi korán, minden esetre jóval a hitújítás előtt, hozzá fogott a szentírás és a legendák, hymnusok népnyelvre fordításához, hogy a nép hit-szomját élő forrásból oltsa s ekként a támadó eretnekségeket a saját legerősebb fegyverükkel verje vissza.

VAN DER VET könyvének első fejezete Cantimpréi Tamás életének és műveinek van szánva s 73 lapon tömören és mégis világosan mondja el a jeles dömés érdekes pályafutását, röviden jellemzi egyéb munkáit, részletesen szólva a könyv főtárgyáról, a méh-állam allegoriájának keretébe foglalt példatárról, melynek szerkezetében Tamás a korában oly kedvelt allegorizálás divatjának hódolva, egyuttal az erkölcsitanító példák egybefűzésének egy újabb módját tette hosszú időre mintaszerűvé. Előtte még közvetlen elődje Caesarius is csak a lazább párbeszédés szerkezet Nagy Szt. Gergelytől átvett formáját használta, mindössze annyival felesztvén azt tovább, hogy a tizenkét könyv, a melyekbe példáit osztotta, bizonyos rendszeres sorozatba fűződik nála. Tamásnak kevéssel idősb kortársa, Bourboni István († 1261), szintén csak a rendszeres keret tekintetében mondható elődjének, de az allegoriát a kerettel, ez alighanem keleti eredetű szerkezeti móddal, Tamás kapcsolja tudunkkal először szorosabban egybe. De Vooy's imént elsorolt kategóriáin kívül Van Der Vet még különös fejezetben szól az Apiariusnak a papságra vonatkozó nyilatkozatairól, melyek közt a Domonkos-rendről történik a legtöbbször említés. Mellette a Ferencz-rend, a cisterciák, a benczések, a német lovagrend, a beginák s a világi papság is szóba kerül, s az utóbbinak romlottságáról szigorú kiméletlenséggel panaszkodik a szerzetes író. Tamás könyve két rendbeli hollandi fordításainak kéziratait és nyomtatványait ismerteti a mű utolsó fejezete, a melyet a példák lajstromos kimutatása követ az egyes kéziratok és őnyomtatványok szerint, végül pedig igen bő könyvészeti áttekintése mindazon munkáknak, a melyekre a könyv sűrűbben hivatkozott. E jegyzék egyuttal majdnem teljes bibliográfiája az erkölcsitanító példák irodalmának s igen jó tájékoztatóul szolgálhat az irodalom-búvárlat ezen ágában.

Mind a két könyv nem csupán a szakemberek szűkebb körének, hanem egyuttal a művelt olvasók szélesebb rétegeinek is lévén szánva, bő kivonatokban ismerteti az érdekesebb és kortörténeti szempontokból jellemzőbb példákat. Ez idézetek során a legkönnyebben hozzáférhető párhuzamokra is történik mind a két műben utalás, a mely természetesen csak ritkán kimerítő, de legalább annyiban igen jó hasznát vehetni, hogy majdnem mindig olyan irodalmi segédeszközökre hivatkozik, a melyek vezérfonalán az összehasonlító búvárlat elég könnyen folytatható. Csak egy nagy fogyatkozását keil mind a két jeles könyvnek sajnálattal említenem, s ez a tárgymutatók hiánya; ezek nélkül pedig az ilyenféle munkák hasznavehetősége tetemesen csökken, vagy legalább is sok fáradsággal van megnehezítve.

Áttérve már most a czímben harmadik helyen említett munkára, MEISTER kiadványáról kevesebb dicsérettel szólhatok, mert a benne hemzsegő sajtóhibák már eleve sem valami sok bizalmat keltenek a szöveg pontos kiadása iránt. Pedig a jó alkalmat, mely aligha fog egyhamar ismétlődni, kár volt elmulasztania a kiadónak. Caesariusnak első, ismertebb munkája újabb kiadására is elég sokáig kellett várniok azoknak, a kik a régibb, ma már részben ritka kiadásokhoz nem igen férhettek, míg végre 1851-ben Strange kétkötetes editiója megjelent, mely azonban szintén vajmi messze marad egy kritikai kiadás követelményei mögött. Semmivel sem látszik jobbnak Meister jelen kiadása, mely az eddig inkább csak hírükből ismert *Libri VIII Miraculorum* töredékeit közli három kézirat alapján. Ezek a soesti, a bonni és a trieri codex, a melyekből mindössze 3 könyvnyi, egészben 184 fejezet kerül ki. Az első könyv 44, a második 57, a harmadik 83 fejezetet számlál, a melyek részben párhuzamosak a *Dialogus miraculorum* egyes csodatörténeteivel, a nélkül, hogy Meister erre figyelmeztetne. Rám az egész töredék azt a benyomást teszi, hogy ha Caesariusnak csakugyan az volt a szándéka, a mi a munka előszavából kitetszik, hogy t. i. a Dialogust még egy másik, még pedig 8 könyvre terjedő hasonló munkával egészíti ki, akkor e tervét annak kivitele előtt abbahagyta; mert az előttünk lévő töredékek nem olyanoknak látszanak, mintha időhaladtával, mostoha körülmények folytán csonkultak volna a mai tőrökká, hanem inkább a félbenhagyott vázlat színét és jellegét viselik magukon, a melyeken a szerkesztő simító keze nem igazított semmit sem; még annyit sem, hogy a másik, a régibb és nagyobb s egyúttal rendezettebb munkába, a Dialogusba már felvett anyagot kislejtette volna a pótlékokból. Mindez különben még behatóbb és körültekintőbb vizsgálatra szorul. Addig is, míg valaki e munkát Meisternél gondosabban elvégzi, jó szolgálatot tesz a jelen kiadvány bevezetésében lévő kéziratjegyzék. Különben is egyáltalában ez a bevezetés még a legjobb része az egész könyvnek, mert legalább jól tájékoztat Caesarius irodalmi munkásságának egész köréről, a melynek az ismertebb *Dialogus miraculorum* 12 könyve csak kis része.

A nyolcz könyvre tervezett pótlék, mely az ép említett mű kiegészítésére lett volna hivatva, egészen annak szellemében indult, csak a dialogus formát mellőzte egyelőre benne a szerző. A példák anyagát tekintve e keret különben is mellékes. De talán nem egészen alaptalan az a feltevésünk, hogy e forma hiánya is csak a pótlék vázlatos szerkezetben való fenmaradásának a rovására irandó, s hogy a szerző, ha műve befejezéséhez jut vala, azt itt is alkalmazta volna. A csodák a reánk jutott

három könyvben a következő csoportokban vannak, de az első két könyvet illetőleg nem a legkövetkezetesebben rendezve: az első és második könyv a szerző szándéka szerint csupa olyan csodát tartalmazott volna, a melyek az oltári szentségre, Krisztus teste- és vérére vonatkoznak. De, mint érintettük, vannak bizony e könyvben egyéb tárgyú csodák is bőven, úgy hogy ez a következetlenség is a munka vázlatos és befejezetlen voltának egyik bizonyítékául szolgálhat. A harmadik könyv annyiban egységesebb szerkezetű, hogy ebben csakugyan csupa Mária-csodát találunk, a mint a könyv címe is jelzi annak tartalmát. A három kézirat közül a bonni tartalmazza a legtöbbet s csakis ebben van meg mind a három könyv, míg a soesti csak két és a trieri csak egy könyvre terjed, de a harmadik könyv egy része megvan a soestinek második könyvében. Ebből Meister azt a valószínű következtetést vonja le, hogy e három kéziratban Caesarius vázlatos szerkezetének két stadiuma van előttünk. Egy régibb, a melyben az anyag még csak két könyvre volt tagolva, s egy későbbi, a melyben már három könyvre gyarapodott, az idővel nagyon számosra nőtt Mária-csodák miatt, a melyekhez az ideiglenesen a második könyvbe beosztottakat is hozzácsatolta az újabb szerkezet, s ezek helyébe másféléket iktatott a második könyvbe.

Minket leginkább a harmadik könyv Mária-legendái érdekelhetnek, a melyek közt hazai codexeink némely Márai-csodájának a családfájába is kapcsolódik egy-egy eddig hiányzott közbenső alakulat, vagy közelebbi változat. Az út persze a mi Mária-csodáinktól rendszeren Pelbárton keresztül vezet a külföldi párhuzamokhoz, de néhány kivételes esetben egyenesen Caesariustól is vettek át codex-íróink egy-egy részletet. Megjegyzendő még, hogy magának a pótlék III. könyvének csodái közt is több egymással párhuzamos találkozik; ilyenek a 3., 49. és 71. számú, a 4. és 41., a 13. és 18., a 23. és 75., az 52. és 78., a 60. és 72. sz. a mit a kiadó azonban szintén elmulasztott megjelölni. Egyéb összehasonlító utalást sem találni az egész könyvben, a mely e tekintetből is vajmi mostohán van felszerelve.

A két függelékben közölt fejezetek Caesariustól való eredetéhez részben kétség fér, részben pedig kétségtelenül nem őtőlé valók; így az I. függelékben első helyen közölt híres *Visio S. Pauli*, melyről v. ö. HERMAN BRANDES, *V. S. P., ein Beitrag zur Visionslitteratur* mit einem deutschen und zwei lat. Texten. Halle, Max Niemeyer 1885. Továbbá az *E. Phil. Közl.* XXIV. (1900) 884. l. említettem hazai kéziratot.

KATONA LAJOS.